
ХИМИИ
К 16/116


2007053134

СЛѢДЫ ЯЗЫЧЕСКИХЪ ВѢРОВАНІЙ ВЪ ЮЖНО-РУССКИХЪ ШЕПТАНЬЯХЪ.

(по неизданнымъ матеріаламъ) [1].

Рефератъ П. С. Иващенко.

Въ области произведеній словеснаго южно-русскаго народнаго творчества занимаютъ важное мѣсто, по своему бытовому и миѳическому значенію, такъ называемыя *шептанья*. Къ сожалѣнію, этотъ родъ устнаго творчества остается до послѣдняго времени, можно сказать, почти нетронутою почвою науки; онъ не только не изслѣдованъ, не только не сведенъ въ общее систематическое изданіе, но и не собранъ еще въ достаточномъ количествѣ. Главная причина такого пробѣла въ нашей наукѣ о словесности заключается, по моему мнѣнію, главнымъ образомъ въ той трудности, съ которою сопряжено приведеніе въ извѣстность шептаній. Около двухъ лѣтъ тому назадъ, издано (въ Трудахъ Этнограф.-статистич. экспед. въ Зап.-Рус. край. Юго-Зап. отд. т. I, вып. 1-й 1872) болѣе 120 заклинаній или шептаній, благодаря стараніямъ д. чл. Съѣзда г. Чубинскаго [2]). Но и доселѣ нѣтъ еще, сколько намъ извѣстно, ни одного спеціальнаго изслѣдованія, или хотя систематическаго обозрѣнія шептаній, какъ научнаго матеріала. Настоящее сообщеніе мое есть не болѣе, какъ попытка представить Съѣзду ученыхъ замѣчанія и соображенія свои о шептаньяхъ, основанныя на ознакомленіи съ небольшимъ числомъ №№-въ [3]) названнаго матеріала, добытаго мною, такъ сказать, на канунѣ этого Съѣзда, частію изъ народныхъ устъ, частію изъ рукописныхъ сборниковъ [4]).

---

[1]) Напечатаны въ *Приложеніяхъ* къ Трудамъ 3-го Археологич. Съѣзда.

[2]) Уже послѣ Съѣзда сдѣлался мнѣ извѣстнымъ „*Сборникъ малороссійскихъ заклинаній*“, составл. П. Ефименко. Москва. 1874 г. Въ немъ собрано болѣе 200 шептаній. *Авт.*

[3]) Всего 41 шептанье. По содержанію относятся къ 22 разнымъ болѣзнямъ и случаямъ.

[4]) Изъ непосредственнаго источника добыто 21 шептанье, а именно: 8 записаны *Е. П.*

Сообщеніе, предлагаемое мною вниманію Съѣзда, имѣетъ предметомъ своего содержанія слѣдующее:

Что такое шептанье? Цѣлебное значеніе шептаній, по народнымъ понятіямъ. Условія передачи шептаній другимъ. Знатоки шептаній. Спросъ у народа на знахарство. Трудность для этнографа въ записываніи шептаній. Группировка шептаній, по народному на нихъ взгляду и основному содержанію. Значеніе внутренней стороны шептаній. Языческая тема и ея развитіе въ шептаньяхъ: основная идея вѣрованія въ шептанья; олицетвореніе болѣзней; качество чернаго, темнаго; обращеніе къ свѣтлой и темной силѣ за помощью, съ признаками культа той и другой; языческая роль и значеніе знахарей. Происхожденіе названія—„Плакунъ-трава“.

Первый вопросъ состоитъ въ томъ, *что такое шептанье?* Съ филологической точки зрѣнія подъ шептаньемъ разумѣется *тихое говореніе,* такъ какъ имя—*шептанье* происходитъ отъ глагола—шептать, что значитъ: говорить тихо. Но народное пониманіе присваиваетъ этому тихому говоренію, ограниченному извѣстнымъ кругомъ словесныхъ выраженій и почти всегда сопровождаемому извѣстною обрядностью, чудодѣйственную, цѣлебную силу. Шептанье такимъ образомъ является словесно-обряднымъ врачующимъ орудіемъ въ устахъ избранныхъ лицъ, владѣющихъ имъ; напримѣръ, шептуха говоритъ:

Поки я не знала,
Поти я не *шептала,*
Поти я Господа-Бога не прохала;
А як стала я знати,
Стала я Бога прохати,
Пречисту матір зивати. (См. *Приложеніе* къ реферату, Отд. I, А, 2, а.) [1]

Меркульевой отъ знахаря *Назаря*; 5—*Д. С. Иващенко* отъ бабы *Довгальки*, остальныя 8 мною самимъ отъ бабы *Марьяни*; всѣ въ предѣлахъ Гадяч. у. Полтав. губ. Другія (20) шептанья доставлены мнѣ: *Д. А. Синицкимъ* въ рукописи изъ Волыни, сс. Жерденовки и Горишковки, и *А. Я. Рудченко,* то записанныя имъ самимъ, то заимствованныя изъ рукописн. сборника, которымъ онъ пользов. въ Полтавѣ. Шептанья изъ послѣднихъ 2-хъ источниковъ, въ числѣ 14, и два изъ непосредственнаго источника, представляютъ собою варіанты къ вошедшимъ въ собраніе г. Чубинскаго, или же наоборотъ: тѣ являются варіант. къ нимъ. *Почти* всѣ шептанья, *взятыя изъ двухъ указыв. сборниковъ*, представляютъ собою одинъ текстъ, безъ поясненія обрядныхъ условій исполненія ихъ. При какихъ именно условіяхъ записаны шептанья, доставленныя мнѣ изъ рукописныхъ сборниковъ, мнѣ не извѣстно. Въ выводахъ своихъ я пользовался *преимущественно*, а въ нѣкоторыхъ случаяхъ и *исключительно*, первыми (21) шептаньями; онѣ пересказаны по особому расположенію знатоковъ ихъ къ записавшимъ. Лицамъ, оказавшимъ мнѣ помощь въ собираніи этого матеріала, приношу искреннюю благодарность. *Авт.*

[1]) Какъ въ этомъ, такъ и во всѣхъ послѣдующихъ случаяхъ приводятся въ текстѣ ссылки на шептанья моего *Сборника-Приложенія. Авторъ.*

Глаголъ *шептати* употребляется въ значеніи дѣйствительнаго залога, въ смыслѣ *врачевать*, какъ это видно изъ слѣдующихъ словъ другаго шептанья:

I самъ Бог іде *раба божого* (имя)
Од болячки *шептати*...
Поки я не знала,
Поти *її не шептала*,
Стала ії знати,
Стала *її шептати*, (Отд. I, А, 9)

т. е. *замовляти*, заговаривать, *заклинать*, что явствуетъ изъ слѣдующихъ выраженій:

Я вас *замовляю*,
Я вас *заклинаю* (Отд. I, А, 4, а).

Слѣдовательно, и съ филологической точки зрѣнія и въ зависимости отъ народнаго пониманія смысла шептальной рѣчи, представляется яснымъ значеніе имени—*шептанье*; это общее и, такъ сказать, скрытое въ самомъ смыслѣ этой рѣчи и условіяхъ произнесенія ея названіе. Какъ абстрактный словесный терминъ оно не всеобще употребительно въ народѣ въ настоящее время; его нерѣдко замѣняютъ названія—*молитва*, *наука*, названія, указывающія на новые христіанско-книжные взгляды народа на свое исконное словесно-обрядное врачевское орудіе, а вмѣстѣ съ тѣмъ—и на затемненіе древняго, языческаго о немъ представленія.

Народъ, живущій сѣдою стариной, преданіями, нравами, обычаями и вѣрованіями своихъ предковъ, относится къ шептаньямъ съ полною вѣрою въ ихъ цѣлебное значеніе во всѣхъ случаяхъ жизни, гдѣ требуется помощь. Но для того, чтобъ шептанье имѣло приписываемое ему значеніе, необходимо строго соблюдать неприкосновенность текста, трехкратное, девятикратное и тридевятикратное произнесеніе его; въ противномъ случаѣ помощи не будетъ. Сила его зависитъ даже отъ произнесенія извѣстной части шептанья *не оддихаючи*, т. е. не переводя дыханія. Все это разъяснила баба *Марьяна*, передавая самъ на самъ, какъ на духу, другому лицу нѣсколько шептаній, съ полною вѣрою въ то, что записывавшій ихъ, какъ получившій доступъ къ таинственному ея знанію обычно правильнымъ путемъ, воспользуется имъ, въ необходимыхъ случаяхъ жизни, какъ чудодѣйственнымъ средствомъ. Пересказавъ шептанье *од урокiв*, баба сказала: *„За одним духом треба три-девять слiв сказать, а то не поможецця. Треба шептати швиденько. Перевертать слiв не можна,—не поможецця; перевертаючи слова, шепчуть жидовi, або свинi"*.

Начало шептальнаго процесса отличается благочестиво христіанскимъ характеромъ: шептунъ или шептуха предварительно знаменуютъ себя крестомъ, призываютъ Бога и святыхъ на помощь. Все это раскрываетъ народный взглядъ на словесно-обрядное врачевство: это какой-то священный процессъ.

И такъ, шептанье—это священное, таинственное знаніе, имѣющее свою силу, только при строгомъ соблюденіи текста и обряда; понятно, что такого знанія нельзя передавать зря. Поэтому-то оно немногимъ, сравнительно, изъ среды самого народа доступно; это знаніе передается съ великою осторожностью, не какъ пѣсня или сказка, а какъ того требуетъ указанное нами значеніе его въ простонародной жизни и народное о немъ понятіе.

При передачѣ шептанья, кромѣ другихъ условій, принимаются въ расчетъ условія пола и возраста; такъ напримѣръ: по замѣчанію знахаря *Назаря*, мужчина можетъ передать свое вѣдовство женщинѣ; баба *Довгалька* допускаетъ тоже въ обратномъ порядкѣ; но въ первомъ и во второмъ случаѣ непремѣннымъ условіемъ должно быть, чтобы учащееся лице было моложе учащаго; баба *Марьяна* допускаетъ передачу и лицу женскаго пола, съ непремѣннымъ все-таки условіемъ старшинства по лѣтамъ передающаго знаніе. Никто изъ нихъ, однакожъ, не допускаетъ передачи шептаній изъ-за корыстныхъ цѣлей. Одно изъ лицъ, помогавшихъ мнѣ въ собираніи шептаній изъ непосредственнаго источника ихъ, предлагало шептуну изъ *Лукъ* (село, Гадяч. у.) значительныя деньги за пересказъ шептаній; но знахарь наотрѣзъ отказался, говоря: *„тобі роскажу, а сам остаиусь ні с чим“*, т. е. ему грозитъ неминуемая опасность лишиться чрезъ то чудодѣйственной силы своего слова и обряда. Изъ этого слѣдуетъ, что шептальный матеріалъ, добитый за деньги, едвали можетъ считаться вполнѣ вѣрнымъ, совершенно полнымъ и чуждымъ умышленныхъ искаженій, со стороны корыстолюбивыхъ пересказчиковъ. Допустимъ, что знахарь найвѣрнѣйше передалъ текстъ шептанья, но онъ могъ скрыть обрядъ, къ нему относящійся и т. п. Вообще записываніе шептаній требуетъ особаго вниманія и осмотрительности.

Наиболѣе одобрительный и правильный, по понятіямъ народа, способъ передачи всякаго знахарства—это пересказъ ихъ на закатѣ дней и при томъ старшему члену въ своей или чужой семьѣ[1]). Такимъ способомъ шептанья переходятъ отъ одного народнаго поколѣнія къ другому и продолжаютъ жить въ сознаніи народа.

Умѣющіе шептать слывутъ въ народѣ подъ именемъ *шептуновъ и шептухъ, знахарей и знахарокъ*. Хотя шептальное врачевство и не составляетъ ихъ профессіональнаго занятія, за весьма и весьма рѣдкими исключеніями, и является занятіемъ, такъ сказать, между прочимъ, но тѣмъ не менѣе эти люди пользуются особымъ значеніемъ въ народной средѣ, какъ обладающіе чудодѣйственною силою. Кромѣ того, не всѣ изъ нихъ вы-

---

[1]) Старшему въ семьѣ южно-русскій народъ приписываетъ особую мощь физическую и духовно-нравственную: только старшій, напримѣръ, можетъ подкараулить вѣдьму, нанести ей ударъ рукою, поймать ее и подвергнуть любому наказанію. Повѣрье это извѣстно пишущему непосредственно изъ устъ народа. *Авторъ*.

ступаютъ въ качествѣ *публичныхъ врачей;* многіе берегутъ знаніе, или вѣдовство, только про себя да про членовъ своей семьи и близкихъ себѣ людей. Но не принимая приглашеній отъ всѣхъ и каждаго, они сохраняютъ за собою въ народѣ имя знахаря или знахарки.

Не смотря на измѣнившіяся во многомъ и многомъ условія народной жизни, знахарство остается еще въ полной своей силѣ, и спросъ на него у народа значительный. Въ каждомъ селеніи, деревнѣ, хуторѣ, не мало людей *знающихъ*, такъ, напримѣръ: въ с. Русановкѣ, Гадяч. у., ихъ до 10 человѣкъ, не включая въ это число *відьмаків и відіом*, точно также людей *знающихъ*. Одни изъ нихъ шепчутъ только отъ извѣстныхъ болѣзней, другіе отъ всѣхъ; есть между нимъ одинъ, особенно выдающійся знахарь, умѣющій шептать *на добро* и *на зло* [1]). Сила и значеніе шептанья этого знахаря, равно какъ и всѣхъ другихъ, зависитъ, по народному сознанію, не только отъ пріобрѣтеннаго обычно-правильнымъ путемъ знахарства и въ точности соблюдаемаго, но еще, и даже главнымъ образомъ, отъ индивидуальныхъ особенностей того или другаго знающаго лица; это послѣднее условіе, вмѣстѣ съ врачевскими успѣхами, и возвышаетъ значеніе однихъ знахарей и знахарокъ предъ другими и приковываетъ къ нимъ вниманіе окружающей ихъ среды.

Выше сказано было, на основаніи толкованій знахарей и знахарокъ, о народномъ взглядѣ на шептанья и условія передачи ихъ другимъ въ своей наивно-вѣрующей средѣ. Естественно, что, въ виду такого взгляда, записываніе шептальнаго матеріала, въ его истинной формѣ и содержаніи, не всегда доступно этнографу; для этого нужны особыя счастливыя условія, иначе никогда не проникнетъ членъ другой среды въ область таинственнаго, священнаго знанія. Только родство, продолжительное доброе знакомство, особое расположеніе и т. п. могутъ сослужить въ этомъ дѣлѣ службу этнографу; только въ зависимости отъ названныхъ условій шептунъ или шептуха рѣшится, если не встрѣтится препятствій съ обычно-народной точки зрѣнія, на пересказъ шептаній, да и то не иначе, какъ съ полнымъ убѣжденіемъ, что записывающій смотритъ на предметъ ихъ ревниваго оберéганія тѣмъ же самымъ окомъ, какъ и пересказчикъ.

Основное содержаніе шептаній, на сколько оно выясняется моимъ небольшимъ числомъ №№, даетъ основаніе для слѣдующей группировки ихъ. Всѣ шептанья распадаются на два большихъ отдѣла. Въ *первый* изъ нихъ входятъ шептанья—*замовлянья*, или *заклинанія*, какъ словесно-обрядныя мѣры противъ постигшихъ человѣка болѣзней и неблагопріятныхъ случаевъ въ жизни; въ этомъ отдѣлѣ различаются три группы замовляній: А) противъ болѣзней, причина которыхъ не извѣстна и гадательна; Б) замовлянья болѣзней, причина которыхъ очевидна; В) замовлянье неблагопріятныхъ случаевъ въ

---

[1]) Свѣдѣніями объ этихъ знахаряхъ и знахаркахъ я обязанъ русановскому священнику *В. И. Яновскому*.

жизни (См. *Приложеніе*). Во *второй* отдѣлъ входятъ шептанья—*примовлянья*, или *наговоры* (См. тамъ же). Хотя названіе 2-му отдѣлу дано мною по аналогіи съ именемъ перваго отдѣла, но оно ни чуть не противорѣчитъ ни основному содержанію шептаній, сюда отнесенныхъ, ни народному взгляду, по которому одними шептаньями *замовляется* зло, уже существующее, а другими—*примовляется* добро или зло, сообразно съ намѣреніями знахарей.

Въ числѣ замовляній лихорадки одно, названное молитвою отъ нея, носитъ въ содержаніи своемъ явные слѣды книжнаго юго-славянскаго происхожденія, что обнаруживается по сравненіи текста этой молитвы съ однимъ мѣстомъ номоканона XIV в., къ какому времени, по замѣчанію Аѳанасьева, (См. его трудъ—*Поэтич. воззрѣн. Славянъ на природу* III т., стр. 92) относится и первая наша редакція заговора лихорадки. Въ номоканонѣ сказано: „Вопросы Іеремія къ Богородицѣ о недузѣ естественнѣмъ и еже именують трясовиці—басни суть Іеремія, попа болгарскаго; глаголетъ бо окаянный сей, яко сидящу св. Сисинею на горѣ Синайстѣй и видѣ седмь жонъ исходящи отъ моря, и ангела Михаила именуетъ, и иная изыдоша седмь ангелъ, седмь свѣщъ держаща, седмь ножевъ остряще, еже на соблазнъ людемъ многимъ, и седмь дщерей Иродовыхъ баснствоваше, сихъ же ни евангелисты, ни единъ отъ святыхъ—седми именоваше, но едина испросивша главу Предтечеву, о ней же явѣ есть, яко и та дщи Филиппова, а не Иродова“. Въ нашей молитвѣ находимъ: вмѣсто горы Синайской—дубъ мавріійскій; вмѣсто св. Сисинея—трехъ архангеловъ: Гавріила, Уріила и Суріила; далѣе—сокращеніе развитія темы; но сохранено неизмѣннымъ число трясовицъ—7, и понятіе объ ихъ происхожденіи: онѣ дочери Ирода (См. *Прилож.*, Отд. I, А, 7, б.).

Переходя къ опредѣленію значенія шептаній съ внутренней ихъ стороны, замѣтимъ предварительно, что и внѣшняя сторона ихъ представляетъ интересный матеріалъ для историко-этнографической статистики болѣзней: на основаніи шептаній, спеціально относящихся къ болѣзнямъ, открывается путь къ опредѣленію главныхъ родовъ и видовъ болѣзней, которымъ наичаще подвергался прежде и продолжаетъ подвергаться теперь народъ той мѣстности, въ которой записаны шептанья; это допустимо на томъ основаніи, что предложеніе не мыслимо безъ спроса.

Внутреннею стороною содержанія своего шептанья являются важнымъ матеріаломъ для уясненія духовно-нравственной жизни народа какъ за отдаленно-прошедшее время, такъ и за настоящее. Но для такого уясненія недостаточно, конечно, ознакомиться съ столь малымъ числомъ шептаній, съ какимъ имѣлъ дѣло авторъ настоящаго сообщенія. Въ данномъ случаѣ намѣреніе мое состоитъ только въ томъ, чтобы представить ученому собранію соображенія свои объ археологическихъ остаткахъ общихъ языческихъ вѣрованій, слѣдахъ этихъ вѣрованій, явственно выступающихъ даже въ небольшой части шептаній.

При бѣгломъ даже ознакомленіи съ шептаньями, нельзя не замѣтить, что на нихъ отразилось въ извѣстной степени вліяніе христіанское и сообщило имъ колоритъ свой, но что подъ колоритомъ этимъ скрывается языческая тема и ея развитіе.

Христіанскій колоритъ шептаній сказывается въ томъ, что знахари и знахарки, предъ началомъ шептанья, знаменуютъ себя крестомъ, обращаются, въ приступѣ шептальномъ, къ Богу и святымъ; напримѣръ:

Господи милостивий, всі святії!
Станьте мені на помочі... (Отд. I, A, 1, a).

или;

Творче, создателю всяческих,
Боже, діла рук наших.
Ко славі твоїй начинаем.
Поможи, Боже і всі святії,
Миколай, Божий угодникъ (Отд. I, A, 5, б.).

Въ началѣ шептанья *од бишихи* находимъ слѣдующее, довольно подробное, перечисленіе святыхъ, а именно:

Святії київські, охтирські,
Манастирські. печерські,
Переяславські и ти, свята пьятінко [1])
Простіть і помилуйте.
Господи милосердний, Сус Христос!
І сам Бог іде раба Божого (имя)
Од болячки шептати... Отд. I, A, 9).

Приведенныя мѣста взяты изъ замовляній, или заклинаній; а вотъ еще примѣры изъ шептаній—примовляній, или наговоровъ. Примовлянье при копанія *зілля* для коровъ начинается такъ:

Святий Аврам все поле орав,
А Сус Христос сіяв;
Матер Божа копала
І порожденним, благословенним сасам (коровамъ)
На поміч давала. (Отд. II, 4).

Въ другомъ примовляньѣ находимъ подобное же участіе Матери Божіей:

Божа мати ходила,
Се зілля родила,
І я се зілля рвала,
Божа мати на поміч давала. (Отд. II, 1.).

Только-что приведенными мѣстами шептаній не ограничивается еще число примѣровъ, служащихъ къ уясненію христіанскаго колорита словесно-обряднаго врачевства; такихъ примѣровъ нашлось бы столько же, если не болѣе, даже въ моемъ собраніи шеп-

[1]) Уменьшит. имя отъ пятница.

таній. Но такъ какъ все это было бы только варіаціями къ указаннымъ мѣстамъ, то я и опускаю ихъ, чтобъ обратиться къ обозрѣнію болѣе важной стороны шептаній.

Языческая тема и развитіе ея въ шептаньяхъ. Основная идея вѣрованія въ шептанья. Въ процессѣ шептаній, какъ выраженіи таинственнаго, священнаго знанія, лежитъ народное вѣрованіе въ чудодѣйственную силу слова и обряда, относимыхъ къ олицетвореннымъ или же просто стихійнымъ силамъ и явленіямъ природы. Слѣдовательно идея вѣрованія въ словесно-обрядное врачевство является археологическимъ обломкомъ молитвенныхъ языческихъ возношеній къ доброму или злому (для человѣка) началу въ природѣ, съ цѣлью воспользоваться помощію того или другаго и предрасположить ихъ къ себѣ. Доказательствомъ молитвенно-утилитарной основы названнаго вѣрованія и обращенія къ предметамъ природы могутъ служить слѣдующія мѣста шептаній. Въ примовляньѣ при поеніи лошадей замѣчаемъ обращеніе къ водѣ въ словахъ: *„ти, водо-Уляно, у неділю була“*, а при поеніи коровъ—въ словахъ: *„Добривечір тобі, кирнице, і тобі, водо-юрдана; ти від Бога создана, а на меня (имя) Титяна; очищаеш луги, береги, камiння, кремiння, очисть“* и проч. Въ замовляньѣ зубной боли—обращеніе къ мѣсяцу: *„Місяцю, Адаме молодий“!..* Въ шептаньяхъ отъ укушенія змѣя—воззваніе къ царицѣ змѣй въ словахъ: *„Олено, цариценько! закажи своему військові—степовому, поліовому і водяному“*;... въ другомъ, послѣ упоминанія, что на *гніздищі* находится *цариця Ляга*, сказано: *„Цариця Ляга, цариця Лягище! собірай своє військо—горюцьке й гадюцьке, собірай й спиняй зуби, губи і уста“...* Въ замовляньѣ людской *напасти*, врачуемый долженъ обратиться къ темному существу *Бузю*, привѣтствуя его словами: *„Здоро був, Бузю“!* Наконецъ, одно изъ замовляній *плаксивець* начинается обращеніемъ къ дубу въ такихъ выраженіяхъ: *„Дубино зелена, посватаймося й побратаймося!“..* Подобные же примѣры находятся и въ другихъ шептаньяхъ. (См. *Прилож.*).

Изъ обрядной стороны шептаній заслуживаетъ вниманія: *разведеніе огня на припічку* (очагъ) при врачеваніи дитяти отъ *плаксивець, или стисків;* оставленіе *хліба-соли* на мѣстѣ, гдѣ собираютъ привораживающую траву; употребленіе *маку-скакуну* (выросшаго изъ зеренъ, оставшихся въ почвѣ при собираніи *посѣяннаго* маку) и *добытіе земли съ могилы мертвеца* въ заклинаніи напасти и другіе обряды. (См. тамъ же).

Обратимся теперь къ разсмотрѣнію этой несомнѣнно языческой, темы въ главнѣйшихъ чертахъ ея языческаго же характера, къ которымъ слѣдуетъ отнести, во 1-хъ, *олицетвореніе болѣзней.*

Олицетвореніе болѣзней, наглядное представленіе ихъ, является однимъ изъ главнѣйшихъ признаковъ шептательнаго воззрѣнія на нихъ. По тексту шептаній, болѣзни бываютъ:

Вітряні, водяні, супротивні
Подумані, позадані,
Наслані, наказані, примовлені (Отд. I, A, 2, a.).

Или:

Вітряніі, водяніі і пристрітніі,
Подумані і погадані
Ночні і полуночні,
Денні и полуденні. (Отд. I, А, 4, б.).

Такая болѣзнь, какъ *переполохъ* (испугъ), имѣетъ болѣе частное происхожденіе, а именно переполохъ бываетъ:

Скотячий, овечий, кіньский,
Козячий, собачий, заячий,
Лисичий, вовчий, ведмежий,
Ящериний, жабьячий, черепаховий,
Гадючий, сорочий, воронячий,
Курячий, утячий, гусячий,
Индичий, голубьячий, ластівьячий,
Перепеловий, орловий, шулічий,
Синичий и соловьіьиний. (Отд. I, А, 5, б.).

Болѣзнь *поруха* представляется *чоловічком*, которому говорятъ:

Ти врази—вразочку,
Божий чоловічку!
Посунься и покотися
Тихесенько и легесенько. (Отд. I, А, 8).

Слѣдовательно, болѣзни, причина которыхъ не очевидна, приносятся, по шептально-народнымъ понятіямъ, стихіями, злыми людьми, а также животными. Эти стихійныя и подуманныя, погаданныя, насланныя и другія болѣзни олицетворяются народнымъ воображеніемъ.

Степень олицетворенія различна: то являются онѣ въ общемъ, безформенномъ духовномъ образѣ, какъ, напримѣръ, *стиски, плаксивиці, соняшниці, жовтяниці, переполохъ, бишиха, перелоги* и проч.; то въ спеціальныхъ образахъ, напримѣръ: *лигоманка*, или лихорадка, въ образѣ 9-ти *простоволосих жінок.* (Отд. I, А, 7, б.); змѣиный ядъ—въ образѣ какой-то *Рахли* (Отд. I, Б, 3, и); *бишиха* именуется татаркою, цыганкою и жидовкою (Отд. I, А, 7, а): то, наконецъ, въ образѣ цѣлаго змѣинаго войска (Отд. I, Б, 3, в.). Знахарь и знахарка обращаются къ болѣзнямъ, какъ существамъ злымъ, имѣющимъ способность мѣнять, по требованію, мѣста пребыванія своего. Обыкновенно ихъ посылаютъ въ отдаленныя и пустынныя мѣста; напримѣръ:

Ідіть собі, на луги, на доли,
На очерета, на болота,—
До синього моря гуляти. (Отд. I, А, 2, а.).

Или:

Ссилаю і посилаю вас
Въ землю пустую, безконечнюю,

Де козак на коні не гуляе,
Де дівка косою не мае,
Де человічеський голос не заходить,
Де скотина не ходить,
І де птиця не літае. (Отд. І; А, 4, б.)

То навязываютъ ихъ темной силѣ—чорту:

Йшла Ева попад черним морем,
А въ чорнім морі корча,
Під тією корчею три *чортú*,—
Одному—роги, другому—ноги,
А третіому—перелоги в ноги. (Отд. І; А, 12, а.).

Наконецъ, обрекаютъ на смерть; въ замовляньѣ *жовтяницъ* говорится:

Вийдіть жовни де ви есть:
З серця, з печінок,
З мняса, з кісток,
На верх вийдить і *замріть*. (Отд. І, А, 4, а.).

Болѣзни, какъ темныя, злыя существа, пронизываютъ насквозь человѣка, начиная отъ волосъ и проникая въ сердце:

Лізла Рахля травою
Та залізла в волосся,
А з волосся в шкуру,
А з шкури в мнясо,
А з мняса в кров,
А з крові в кость,
А з кости в отробу,
А з отроби в легки,
А з легків в серце. (Отд. І, Б, 3, а.).

Поэтому при замовляньѣ болѣзней стараются поименовать возможно больше частей организма врачуемаго и изъ каждой части *визивають и виклuкають болість*. *Рахлю*, залѣзшую такъ глубоко, заставляютъ тѣмъ-же путемъ оставить больнаго. *Жовни*, *жовтяниці*, должны выйти:

З серця, з печінок,
З мняса, з кісток...

Бишиху, *болячку*, *вишіптують*, *вибавляють*

Із його (больнаго) голови, із його очей,
Із його рук, із його плечей,
Із його ніг, із його щирого серця,
Із його білого тіла,

Із його жил, із його пажил (нервовъ)
Із його суставців, і жил, і пальців. (Отд. I, А, 9).

Таковы, по шептаньямъ, въ общихъ чертахъ понятія народа о происхожденіи болѣзней, ихъ образахъ, мѣстахъ изгнанія и пребыванія въ врачуемыхъ организмахъ. Всѣ эти понятія отличаются свойственною свѣжему народному воображенію пластичностью формы.

Во 2-хъ, качество черного, темного. Въ шептаньяхъ встрѣчаемъ такія выраженія: *чорне* море, *чорний* дуб, *чорний* чоловік, *чорна* одежа, *чорний* тупор, *чорний* пес.

Въ замовляньѣ *уроків* говорится:

Там стояло *чорне море*,
На чорнім морі—*чорний дуб*,
На чорнім дубі—*чорний чоловік*,
І *чорна одежа*, і *чорний тупор*.
Не йде і дуба занимати,
Не йде і моря западати,
Іде уроків одпірати:
Чоловічих, жоночих,
Парубочих, дівчачих, хлопьячих. (Отд. I, А, 1, а.).

Изъ приведенныхъ словъ шептанья слѣдуетъ, что *чорний чоловік* управляетъ болѣзнями, даетъ имъ волю—просторъ, освобождаетъ ихъ изъ заточенія. Болѣзни-же—это, какъ мы видѣмъ, злыя существа; ихъ засылаютъ въ пустынныя мѣста, на очерета и болота, мѣста *темныя*, и къ обитателю такихъ мѣстъ—чорту. (Отд. I, А, 12; 6, а.).

Черный пес принимаетъ участіе въ исцѣленіи отъ болѣзни:

Іхав св. Юрій на білому коні через ліс;
За ним бігло три пси:
Перший чорний, другий червоний,
Третій білий...
Чорний кров облизав.... (Отд. I, Б, 4).

Южно-русскій народъ выражаетъ словомъ *чорний* понятіе о *грязномъ;* напримѣръ: *чорна сорочка* значитъ *грязная рубаха.* Качество-же *черного*, *грязного*, *болотного*, *нечистого*, *темного* прямо противоположно всему *бѣлому*, *чистому*, *свѣтлому*; слѣдовательно, *чорний чоловік* и *чорний пес* равносильны *черному*, *загрязненному*, *нечистому и темному человѣку и псу*, т. е. чорту, злой и враждебной силѣ. По народнымъ понятіямъ онъ *по цвѣту черный*, *загрязненный*, потому что живетъ въ болотѣ, *темный*, какъ искони врагъ всего свѣтлаго, и называется прямо именемъ *нечиста сила*, *нечистый*[1]). Понятно поэтому, что качество *черного* въ шептаньяхъ не случайное;

[1]) См. „*Религіозн. культъ южно-рус. народа въ его пословицахъ*", рефератъ П. С. Иващенко, въ *Запискахъ* Ю.-З. Отд. И. Р. Г. Общества, т. II. стр. 79 и слѣд.

оно является въ народномъ воображеніи, какъ остатокъ древняго языческаго представленія объ отличительныхъ признакахъ злой и враждебной силы, производящей все недоброе и въ томъ числѣ болѣзни.

Въ 3-хъ, обращеніе къ свѣтлой и темной силѣ за помощью съ признаками культа той и другой. Шептальное выраженіе *„я з рѣчю, Бог з помічю"*, призываніе Бога и святыхъ на помощь, предварительное произнесеніе молитвъ,—все это указываетъ на молитвенное обращеніе въ шептаньяхъ къ *свѣтлой силѣ.* Что въ основаніи такого обращенія нужно искать воззрѣній еще языческаго міросозерцанія, доказательствомъ тому служитъ, между прочимъ, разведеніе огня на *припічку* предъ началомъ замовляння *великихъ стискiв у дитини*, т. е. разведеніе жертвенно-очистительнаго огня.

Обрядъ съ огнемъ имѣетъ мѣсто и при исполненіи другихъ шептаній; напримѣръ: *од переполоху*, когда имъ пользуются для распусканія воску, который потомъ льютъ въ чашку съ водою, съ цѣлью получить изображеніе предмета, причинившаго болѣзнь; а также пользуются имъ *при заварюванні соняшниць* (VI, 1). Рядомъ съ остаткомъ культа свѣтлой силы находимъ слѣды поклоненія и *темной.* Шептанье-замовлянье *напасти* исполняется со всѣми относящимися къ нему обрядами *глухої ночі*, т. е. въ полночное время, а это пора, когда черти, по народнымъ понятіямъ *бьюцця на кулачки*, когда въ разгарѣ ихъ зловредная дѣятельность. По тѣмъ же понятіямъ, главнымъ мѣстопребываніемъ чорта, возмѣстившаго собою въ христіанскую эпоху прежнюю языческую темную силу, служитъ болото. Травѣ, собираемой *на трясовині*, на болотѣ, приписывается въ шептаньяхъ привораживающее значеніе, сообщенное ей, надо думать, обитателемъ той мѣстности,—чортомъ. На мѣстѣ срыванія травы шептуха оставляетъ *хліб-сіль* (см. *привороження*), въ чемъ нельзя не видѣть слѣдовъ чествованія темной силы жертвоприношеніемъ. Еще съ большею ясностью выступаетъ поклоненіе темной силѣ въ словесно-обрядномъ способѣ, шептаньѣ отъ напасти. Здѣсь находимъ обращеніе къ *Бузю*, силѣ злой и темной. Ищущій избавленія отъ напасти долженъ отправиться въ полночное время къ бузинному кустарнику и спросить живущаго тамъ *Бузя* о томъ, что было ему за убійство отца, матери, сестры и брата?—Мѣстопребываніе *Бузя* въ названномъ кустарникѣ заставляетъ признать *въ имени Бузя одно изъ именъ чорта*, такъ какъ южнорусскій народъ помѣщаетъ тамъ и сего послѣдняго, говоря: *„Въ Бузнику чортъ живе"* (*Сборн. пословицъ Номиса*, № 316). Повѣрья о пребываніи темныхъ, враждебныхъ существъ въ бузинныхъ кустарникахъ есть и у литовцевъ. Профес. В. Б. Антоновичъ нашелъ лѣтописныя объ этомъ извѣстія и упоминалъ о нихъ въ собраніи членовъ Ю.-З. Отд. И. Р. Г. Общ., бывш. 5 іюня 1874 года.

При такомъ опредѣленіи мѣстопребыванія *Бузя-чорта*, въ народѣ до послѣдняго времени, слѣдовательно, сохранилось хотя и затемненное, исконное представленіе о происхожденіи враждебнаго начала, о злой, все оцѣпеняющей силѣ въ мірѣ *фи-*

зическомъ, или холодѣ. (Первоначальныя наблюденія человѣкомъ зла въ мірѣ имѣли мѣсто въ области физическихъ силъ и явленій, и только съ дальнѣйшимъ развитіемъ человѣка онѣ возымѣли мѣсто въ области нравственной жизни людей. Аѳанасьевъ. *Поэт. воззр. Славянъ на пр.* т. I стр. 92. 93). Это представленіе удержалось въ свѣжо хранящемся народномъ повѣрьѣ о климатическихъ перемѣнахъ при цвѣтеніи бузины; въ это время обыкновенно бываетъ холодно, не взирая на постоянную теплую пору до и послѣ указаннаго явленія на бузиновомъ кустарникѣ. Наконецъ, въ связи съ понятіемъ о неизбѣжномъ холодѣ при цвѣтеніи бузины, находится и самое названіе этого кустарника, а еще болѣе—имя живущаго въ немъ злаго *Бузя*, которое (имя) въ переводѣ съ татарскаго языка значитъ *ледъ.* (*Лукашевичъ. Мнимый Индо-Германі. міръ.* Введеніе, стр. 5).

Въ 4-хъ, языческая роль и значеніе шептуновъ и шептухъ. На основаніи приведенныхъ данныхъ изъ шептаній объ обращеніи къ темной и свѣтлой силѣ, нельзя не заключить, что шептуны и шептухи, или знахари и знахарки —прямые потомки, въ профессіональномъ смыслѣ, древне-языческихъ вѣдущихъ людей, сословія жреческаго; они и по настоящее время еще являются посредниками между высшею доброю и злою силой съ одной стороны и людьми съ другой. Извѣстный ученый Аѳанасьевъ въ трудѣ своемъ— *О колдовствѣ въ древней Руси* (1851 г. Соврем. т. XXVI, отд. II) высказалъ вѣрное замѣчаніе, когда писалъ: „Колдуны и и вѣдьмы, по своему жреческому значенію, могли завѣдывать обрядами поклоненія не только свѣтлой силѣ, но и *нечистой*, которая необходимо требовала умилостивительныхъ жертвъ". Но прибавимъ къ этому, что не только *могли* завѣдывать, а *дѣйствительно завѣдывали* молитвами—обрядными чествованіемъ *чистой и нечистой силы* и продолжаютъ это дѣлать, въ лицѣ излюбленныхъ знахарей и знахарокъ, до послѣдняго времени, доказательства чего мы находимъ въ южно-русскихъ шептаньяхъ. И теперь еще въ народѣ свѣжо убѣжденіе, что одинаково можно располагать въ свою, человѣческую сторону, доброе и злое существо словесно-обрядным средствомъ или знахарствомъ. Но только такая сила не всѣмъ знахарямъ въ равной мѣрѣ свойственна. Поэтому и между знахарями есть избранныя натуры; они-то знаютъ шептать не только на добро, но и на *зло.* Такихъ знахарей мало того, что почитаютъ, но и боятся, потому что такіе шептуны и шептухи—лица, излюбленныя доброю и злою силою; первая и послѣдняя равно имъ служитъ.

Итакъ, имѣя въ виду тѣ немногія данныя, которыя мы добыли изъ весьма ограниченнаго числа шептаній (сравнительно съ тѣмъ, какое остается неизвѣстнымъ), можемъ повторить въ заключеніе высказанную выше мысль, что подъ христіанскимъ колоритомъ шептаній, какъ словесно-обряднаго цѣлебнаго средства, скрывается языческая тема и ея развитіе, что слѣды языческихъ вѣрованій выступаютъ: въ идеѣ народнаго вѣрованія въ шептательный процессъ, въ олицетвореніи болѣзней, въ качествѣ чернаго, въ молит-

венно-обрядномъ обращеніи къ свѣтлой и темной силѣ, и въ языческой роли и значеніи самыхъ исполнителей шептаній—знахарей и знахарокъ.

Наконецъ, одно изъ шептаній—примовляній, *привороженіе*, или привлеченіе любовнаго расположенія къ себѣ, даетъ нѣкоторый ключъ къ объясненію, съ языческой точки зрѣнія, происхожденія названія *плакунъ-травы;* она названа *въ стихѣ о Голубиной книгѣ* (Безсон. вып. 2, 289) матерью всѣхъ травъ, потому что выросла отъ слезъ Богородицы. Хотя и въ примовляньѣ она ведетъ свое начало отъ Матери Божіей, которая будто-бы ее породила, но понятіе объ ея чудодѣйственной силѣ, мѣсто и условія добыванія ея, вліяніе ея на другихъ, вызываніе слезъ, плача,—все это побуждаетъ объяснять ея названіе—*плакунъ-трава*—такъ: *плакунъ* есть сокращеніе названія *плаксунъ;* послѣднее-же названіе обусловлено чародѣйственнымъ качествомъ травы. По замѣчанію шептухи *М...* всякій умывающійся плаксуномъ травою (золототысячникъ) и имѣющій ее при себѣ, вызываетъ у другихъ такое сильное любовное къ себѣ расположеніе, *що* при одномъ взглядѣ *аж плакать хочеця;* поэтому-то и *зовеця та трава „плаксуномъ“*, пояснила таже баба (Отд. II, 1).

Слѣдовательно, *плакунъ* или плаксунъ-*трава*—исконное языческое привораживающее средство, добываемое въ мѣстообиталищѣ темной силы—чорта, и въ зависимости отъ слѣдствій приписываемаго ей дѣйствія получила свое названіе.

Отдѣльный оттискъ изъ „Трудовъ“ 3-го Археологическаго Съѣзда.
Печатано по распоряженію Редакціоннаго Комитета по изданію трудовъ третьяго Археологическаго Съѣзда.
Предсѣдатель Редакціоннаго Комитета *В. Модестовъ*.

Кіевъ, 1876 года, въ университетской типографіи.

ШЕПТАНЬЯ.

Приложеніе къ реферату: „Слѣды языческихъ вѣрованія въ южнорусскихъ шептаньяхъ".

ОТДѢЛЪ I.

Замовляньня, или заклинанія, какъ словесныя мѣры противъ постигшихъ человѣка болѣзней и неблагопріятныхъ случаевъ.

А) Противъ болѣзней, причина которыхъ неизвѣстна и гадательна.

1. Од уроків.

а) Господи милостивий, всі святії
Станьте мені на помочі
Рабу Божому (имя врачуемаго)
Нарожéному, молитвья́ному, хрещеному.
Там стояло чорне море,
На чорнім морі—чорний дуб,
На чорнім дубі—чорний чоловік,
І чорна одежа, і чорний тупор.
Не йде і дуба затинати,
Не йде і моря запиняти,
Іде уроків одпірати (врочить)—
Чоловічих, жоночих,
Парубочих, дівчачих, хлопьячих—
Вітряниї, водяниї, супротивниї,
Наслані, наказані, примовлені.
І тут вам не стояти,
Жовтої кости не ламати,
Червоної крові не пити
Із білого тіла, із щирого серця,
Із жовтоії кости.

За одним духом (не переводя дыханія) треба *три-девять* слів сказать, а то (впротивномъ случаѣ)—не поможецця. Треба швидко шептать (скороговоркой). Перевертать слів (дѣлать перестановку) не можна,—не поможецця: так шепчуть жидові, або свині.

Гадяч. у., Полт. губ.

б) Святі київскі, охтирьскі,
Манастирьські, печерьські,
Переяславські і ти,
Свята пьятінко,
Простіть і помилуйте.
Господи милостивий, Сус Христос!
І сам Бог іде раба Божого
Од уроків шиптати і вишіптувати,
Вибавляти, вимовляти,
І вроки—врочищі,
І подумані, і погадані,
Ґ вітряні, і водяні,
І хлопьячі, і дівочі,
Тут вам не жити,
Тут вам не бути,
Червоної крові не пити,
Жовтої кости не ламати,
Веселого серця не нудити (тричі)[1].

Гадяч. у.

2. Од великих стисків у дитини, плаксивець і безсонниць.

а) Розвести на припічку огонь і казать:
Йшла я кісними вулицями
Та зостріла два чоловіки;
Дали міні (вони) хліба-соли,
А я їмъ-стиски-стиски,—
Вітряниї, водяниї, супротивниї,
Подумані, погадані,
Наслані, наказані, примовлені.
Тут вам не стояти,
Жовтої кости не ламати,
Червоної крові не пити
Із білого тіла, із щирого серця,
Із жовтої кости.
Ідіть собі, стиски, на луги на доли,
На очерета́, на болота́,—
До синього моря гуляти
А моїему нарожeному,
Молитвьяному, хрещеному,
Дайте спати.
Поки я не знала,
Поти я не шиптала,
Поти я Господа Бога не прохала,
А як стала я знати,
Стала я Бога прохати,
Пречисту Матір звати.

Гадяч. у.

б) Дубе, дубе зелений,
Я тебе ззім
З гіллям и корнням.
Дубино зелена,
Посватаймося й побратаймося.
На тобі плаксивці,
Нидрімливці, висопливці,
А дай моїй дитині сон
Зо всих сторон,
І спання до білого дня,
До смиркання,
Від смиркання до сіяння,
Від сіяння до Божого взиханья.
Ви, плаксивці,
Ви, висопливці,
Ви, нидрімливці,
Висіть (?) хоть лижить
А на остри (?), на очерета йдіть.
Там вам бувати,
Там вам гуляти,
Жовтими пісками присипати
І водою приливати,
Очеретами крутити
І болотами мутити

[1] Варіан. къ шепт. см. Труды Этнограф.-статистич. экспедиціи въ Запад.-Рус. край. Ю.-З. отд. Т. I, в. 1-й, стр. 134, і.

На цьому сину то пиприхід.
А чужим дітям та пиприглад,
Стрижи, Боже, цюю дитину
В злую годину.
Сило тухни, а поле грай,
А ти, дитя, спи і дрімай
Від світання до смиркання,
Від смиркання до сіяння
До Божого взпхання [1]).

Сел. Жерденовка, Волын. губ.

в) Несуть у вечері дитину у курник і кажуть тричі: „Добридень вам кури—куряці! Нате вам плаксивиці“ [2]). Гор. Зѣньковъ, Полт. губ.

г) У вечері іде з двору під вікно баба, а хто-небудь з хати вказує.

Баба. Добридень вам!

Хто-небудь. Хто тепер видав, щоб добридень казано?

Баба. Хто тепер видав, щоб дитина плакала? Добридень вам! Чи тут ночниці та плаксивиці?

Хто-небудь. Тут.

Баба. Нехай же ідуть до дівчат та до хлопьят на вечерниці.

Гор. Зѣньковъ.

3. Од чорної (падючої) болізни.

Въ день Юрія, 23 апрѣля, до восхода солнца, принести воды изъ колодца или рѣки и эту воду имѣть въ бутылкѣ, или другомъ сосудѣ про запасъ. Когда настанетъ припадокъ, снять благословенную икону, поставить въ чашку (миску) и облить ее юрьевскою водою три раза на крестъ (крестообразно); при этомъ читать молитву: *Заступнице усердная,* и передъ иконой на колѣняхъ прочесть туже молитву три раза. Надъ больнымъ прочесть трижды не отдыхаючи (не переводя дыханія) *Отче нашъ.* Потомъ взять мизинцемъ изъ комина сажи, омочить въ воду, оставшуюся въ чашкѣ, и писать крестики на лбу, груди и по всему тѣлу больнаго, говоря при этомъ:

Св. Юрій, твоєю святою водою омиваю наврожденнаго, молитвяного і хрещеного од чорної болізни.

За тѣмъ омыть больнаго тою водою, въ которой омывалась икона, и окурить нехворощью.

Г. Гадячъ.

4. Од жовтяниць.

а) Іхав Юрій маленькими ослятами
З молодими дівчатами—
Зілля копати, жовиці (?) замовляти
Вийдіть жовни, де ви єсть:
З серця, з пичінок,
З мяса, з кісток;
На верх вийдіть і замріїть.
Тут вам ни бувати,

[1]) Вар. см. тамъ же стр. 112.

[2]) Вар. см. тамъ же стр. 141.

Тут вам ни гуляти,
Червоної крові ни пити,
Жовтої кости ни ломати
І мнясо ни вьялити.
Я вас замовляю,
Я вас заклинаю
І на тем (?) вічнїий
Ножем зарубаю.

Сел. Жердеповка.

б) Призиваю Духа св. на всяке добре діло.

Творче, Создателю всяческихъ, Боже, дѣла руку нашихъ ко славѣ твоей начинаемъ, яко единъ и всесиленъ человѣколюбецъ.

Господи, поможи й всі святі
Станьте мені въ помочі,
Миколай, Божий угодник,
Нарожденному і молитвьяному
Рабу Божому
Од болізни шиптати.
Визиваю, викликаю
От молитвьяного нарожденного
І хрещеного жовтяниці—
Вітряні, водяні, пристрітні,
Подумані і погадані,
Почві і полуночні,
Денні і полуденні,
Хлопьячі, дівчачі,
Дівоцькі і парубоцкі,
Чоловічі і жоночі.
Тут вам не бувать і не роскошувать
І жовтої кости не ламать
Сеилаю і посилаю вас
В землю пусту, безконечнюю,
Де козак не гуляе,
Де дівка косою не мае,
Де чоловіческий голос не заходить,
Де скотина не ходить
І де птиця не літае.

Г. Гадячъ.

5. Од переполоху.

а) Його завіртують и виливають. Як завіртують, то беруть нитку заполочі, міряють недужого переполохом; потім провіртують дірочку свердлом в одвірках, кладуть туди ниточку й забивають дірочку кілочком. Дірочка вертиться на такій висоті, який ріст недужого. Як болший переросте тую дірочку, той переполох пройде.

Виливають так: наливають в миску води, ростопляють на жару віск; потім ставляють миску то на голові, то на грудіх, то на ногах й всякий раз ллють в миску ростоплений віск. Яка фигура вийде, то од предміта її случився пер態полох. Фигури бувають разнії: чоловіча, птича, нечистого й другі, більше—гусака й нечистого; фигуру послідньго узнають по рогам и кучирявій голові. Шепчуть, сплюовують, і переполох проходить.

Гадяч. у.

б) Творче создателю всяческих,
Боже, діла руку наших
Ко славі твоїй начинаем.
Поможи Боже и всі святі
Станьте мині в помочі,
Миколай, Божий угодник,
Наврожденному, молитьвяному
Рабу Божому
От переполоху шиптати.
Визиваю, викликаю переполох:

Овечий, скотячий, кіньський,
Козячий, собачий, заячий,
Лисичий, вовчий, видмежий,
Ящиріпий, жабьячий, черепаховий,
Гадючий, сорочий, воронячий,
Курячий, утячий, гусячий,
Индичий, голубьячий, ластівьячий,
Перепеловий, орловий, шулічий
Синичий і соловьїний,
І ссилаю тебе, злий душе-переполоше,
В землю пустую, безконечнюю,
Де козак на коні не ґуляе
Де дівка косою не мае,
Де чоловічеський глас не заходить,
Де скотина не ходить,
Де і птиця не залітаеть.
Есть за морем у вишь-високо
У глибь—глибоко дуб,
Під тим дубом корінь,
Під тим корнем есть копит—ключ;
Він у его землю одмикае,
Усі немощі одбірае,
Одбери у наврожденного, молитвьяного
І хрещеного немощь.

Г. Гадячъ.

6. Од соняшниць.

а) Соняшниці бувають вітряні й водяні; перші сухі, признак їх томноти; а признак хторих—понос. Як сухі, то тілько шепчуть, а як водяні, то шепчуть й заварюють. *Шепчуть* так:

Святії київські, охтирські,
Манастирські, печерські,
Переяславські, і ти,
Свята пьятінко,
Простіть і помилуйте.
Господи милостивий Сус Христос,
І сам Бог іде раби Божого
Од соняшниць шиптати
І вибавляти, і вимовляти
Соняшниці подумані, погадані,
І вітряпії, і водяниї,
Тут вам не жити,
Тут вам не бути;
Ідіть собі на очеретá, на ґолотá,
Там вам жити,
Там вам бути (тричі).

Заварюють так: болний лягае на спину; на животі йому ставляють миску з водою. Треба положить въ миску клоччя, підпалить його й переверпуть швиденько до гори дном; так зробить тричі; потім полоскать в воді, що в мисці, ніж веретенце, брус, ложку й випить три ложки тієї води; то на ніж, веретенце й друге, що полоскано в воді, все лихо перейде [1]).

Гадяч. у.

б) Тоже, что и *од жовтяниць*, только съ замѣною слова *жовтяниці* словомъ *соняшниці*. (См. А, а, IV, 2).

7. Од пропасниці, трясці, лихоманки, лихорадки.

а) Вишихо татарко,
Вишихо циганко,
Вишихо жидівко!
Тут тобі ни бувати,

[1]) См. тамъ же, стр. 114.

Тут тобі ни гуляти,
Червоної крові ни пити,
Жовтоі кости ни ломити,
Білого тіла ни вьялити.
Іди собі на сине море;
Там тобі бувати,
Там тобі гуляти,
Жовтими пісками пириснпати,
Водами иприливати,—
Очеретом трясти
І болотами трясти.
Я тебе заклинаю
І на тем вічьїний пожемъ зарубаю
Іди собі—де кури ни пьють,
Де молодиці на гуляння не ходять,
Де козак коня ни напуває,
Де дівчя коси ни росплітае.

Сел. Жерденовка.

б) Під дубом Маврійським
Стояли святії архангили—
Гавріїл, Уріїл і Суріїл.
І бачили вони, як виходило з моря
Сім простоволосих жінок.
Святії архангили підійшли до їх
І роспитувались: хто вони такії?
Вони їм поодвічали:
„Есть ми дочері Продови,
А йдем ми на хрестьянску землю
Жовтую хрестьяньскую кость ломить“.
Святії архангели попрохали росказать,
Як їх имена.—„Наші имена есть:
„Первая—*Непа*, хторая—*Лета*,
Третяя—*Лелія*, четвертая—*Желтія*,
Пятая—*Оленеса*, шостая—*Горита*,
Сїомая—*Маргарита*;
Всі ми огненнії“.
Святії архангели сказали:
—„Проклинаемо ми вас і заклинаемо
В землю пустую, в землю безлюдную,
Де дівка косою не мае,
Де козак на коні не гуляє
І куди чоловіческе око не заглядае“—
Есть за моремъ дуб—
У вись високо, а в глиб глибоко,
Під тим корнем копит—ключ;
Той ключ усю землю одмикае,
Всі немощі одбірае.
Одбири ти, копит—ключ, болість
У раба (або раби) Божого.

Сю *молитву* треба читать три-девять раз над болним в укритім од других місці. Як що болість у дитини, то треба, щоб мати проколола собі палиць на правій руці й намалювала кровью хрест, мазнувши на лобі, бороді й щоках.

Г. Гадячъ.

8. Од порухи.

Господи мині поможи! первим разом, луччим часом; стань мині на помочі від великої немочі. Ти врази-вразочку, Божий чоловічку! посунься й покотися тихеесенько й легеесенько. Тут тобі ни стояти, червоної крові ни сушити, жовтої кости не ломити. Я тебе визиваю, я тебе викликаю, я тебе вешінгую від її рук, від її ніг, від її пальців, від симидесяти суставців, від її русої коси, від її щирого серця. Йди собі на очеретá, та на болотá, де дівка коси не чеше, де парубоцький голос не заходе!

Г. Зѣньковъ.

9. Од вишихи, болячки.

Святі київські, охтирські,
Манастирські, печерські,
Переяславські, и ти,
Свята пьятінко
Простіть і помилуйте.
Господи милостивий Сус Христос!
І сам Бог іде раба божого
Од болячки шиптати
І вибавляти, і вимовляти.
І бишиха-бишище,
Подумала, і погадала,
І чоловіча, і хлопьяча,
І жоноча, і дівоча.
Поки я не знала,
Поти її не шиптала,
Стала її знати,
Стала її шиптати
І Бога прохати.
Господь з помоччю,
Я з річчю—
Вишіптувать і вибавлять
Із його голови, із його очей,
Із його рук, із його плечей,
Із його ніг, із його щирого серця,
Із його білого тіла,
Із його жил, із його пажил (первовъ)
Із його суставців, і жил, і пальців.

Проказать треба тричі. Гадяч. у.

10. Од матки, коли вона не на місці.

Визиваю, викликаю
З жовтої кости,
З червоної крові,
З 70 суставів матку.
Тобі, сухий дубе,
Не розвиваццяя,
Тобі, матко, тут
Не розживацця,
А тобі, матко,
На золоте крісло сідать.

Казать три-девять раз, вибіраючи (уставляя на мѣсто матку).

Г. Гадячъ.

11. Од зубів[1]).

а) „Місяцю, Адаме молодий!“
Питае тебе царь старий:
„Чи болять у мертвого чоловіка зуби, чи ні?“
—Ні—„Колиб і в мене не боліли
Молитвяного, рожденного і хрещеного“.

Проказать тричі або 9 раз до молодика.

Г. Гадячъ.

б) Зуби зубища, черви червища! Поки ви крутили, поки ви нудили, поки ви тошнили, поки ви горіли, поки ви боліли, поки я тебе (?) не визивала, поки я тебе не викли-

[1]) Варіант. см. тамъ же, стр. 124—125.

кала, а тепер я тебе визиваю, тепер я тебе викликаю, вишіптую и Мати Божа визиває, и Мати Божа викликає, своїм духом позихає і шептати, і помогати, і визивати, і викликати молитвьяного рожденного (имя) [1]).

в) Місяць на небі, а дуб на горі, а камінь у возі. Коли сі три брати у місто зійдуцця, то тоді у мене будуть зуби боліти.

Г. Зѣньковъ.

12. Од перелогів.

а) Йшла Іева по над чорним морем,
А в чорнім морі корча,
Під тією корчею три чорта;
Одному роги, другому ноги,
А третіому—перелоги в ноги.

Проказать тричі, обвести шапкою через спину і живіт проказуючи, а потім шапкою вдарить за всяким разом скотині в лоб.

Повѣрье. Не треба котить шапкою, бо як ступить на те місце скотина, то нападуть перелоги.

Гадяч. у.

б) Воспоминаніе Господа нашого, Богородице Діво, Господи помилуй (тричі).

Господь помочь й я з рукою.
В бору на ганку сидить Богородиця Діва,
Руки й ноги мие.
Повій вітре буйний,
Та зжени з цього бидла
Логи й перелоги,
Вітряниї буйвониї,
Подумані, помисляні.

Потім візьми пояс або шапку, вдарь по здуховинах, прокинь під черевом, прокинь поміж ноги, за вуха, по спині, за хвіст й *перевьяжи* вздуховини тим поясом або *шапкою* (?).

Сел. Горишковка.

Б) *Противъ болѣзней, причина которыхъ очевидна.*

1. Щоб кров стала.

а) Іде дівка на гору,
Та несе глек води,
Та й стала,
Дай Боже (имя врачуемого)
Моїему нарожденному,
Молитьвьяному хрещеному,
Щоб кров стала.

Гадяч. у.

б) Було собі два брати
Ріднесеньких, рідних,
Та поставили трость через ріку.
Трость поломилась,
Кров затмилась,
Бо й ни піде, бо й ни піде,

[1]) Варіан. см. тамъ же, стр. 125, м.

Пречиста діво, ни піде;
А як підеш то так тобі буде
Як тому чоловікові,
Шо в нидилю дрова рубае,
А в пьятницю пісню співае,
А в суботу ни вмиваецця
І все дуже присягаеццяя.
Стань—перестань! [1]).

С. Жерденовка.

в) Воспоминаніе Господа.
Господи помилуй (тричі)
Господь помічь й я з рукою.
Йшла костяна баба з каменої гори,
З камьяною дійницею до камьяної корови.
Коли з камьяної корови потече молоко,
Тоді з раба Божого кров потече.

С. Горишковка.

г) Йшов каменний чоловік
Через каменний міст
І ніс каменний ціпок
Тай спотикнувся на тиць,—
І ти кров стань каменем тиць.
Казать тридевять раз.

д) Іхав стар дід на карім коні. Ти, діду устань; а ти, кров, іти перестань. Йшла Божа Мати із заморья, несла здоровья.... Ти, Божа Мати, поможи миня сю кров уняти от (имя) [2]). Девять раз.

Г. Полтава.

е) Йшов Христос дорогою, та забив ногу на тростину, та й став (тричі) [3]).

Г. Зѣньковъ.

ж) На морі, на океані, на острові на обояні стоїть церков; а в тій церкві стоїть престол, за престолом сидить Пречистая Діва Марія, шие вона шовком крівавую рану; шовку не стало й кров перестала (тричі) [4]).

Г. Зѣньковъ.

2. Од більма.

Йшла біла дівка
Білою дорогою:
Ніжки в неї білі,
Ручки в неї білі,
Голова в неї біла,
Здибала її Пречиста Діва:
„А куди йдеш, дівко біла?“
—Геп-геп—більма згапяти,
Граблями згрібати.—
Фух, фух,
Ни мій дух—Божий дух [5]).

С. Жерденовка.

---

[1]) Варіан. см. тамъ же, стр. 127, 6. [2]) 127, 4. [3]) 127, 7. [4]) 127, 3. [5]) 139.

3. Од гадюки.

а) Лізла рахля травою,
Та залізла в волосся,
А з волосся в шкуру,
А з шкури в мнясо,
А з мняса в кров,
А з крови в кість,
А з кости в отробу
А з отроби в лехки,
А з лехків в серце.
Вилізь, рахле, з волосся,
Вилізь рахле з шкури и т. д.
Вилізь рахле з серця.

С. Жерденовка.

б) Як укусить гадюка чоловіка, або скотину, то щоб не пухло треба взяти залізце яке, а не то й гропшу, приложить до виразки та й привьязать. Привьязуючи, треба давити дуженько залізце; потім промовити 9 раз: „Олено, царице! закажи своему військові степовому, поліовому й водяному, щоб випяли удодерево (?) [1]".

Г. Миргородъ, Полт. губ.

в) Читай воспоминаніе Господа Бога нашого, Богородице Діво и Господи помилуй (тричі).

Господь поможи і я з рукою.
По синїому морю озиряемина,
По озиряемині грушевиня,
На грушевині гніздище,
На гніздищі цариця Ляга;
Цариця Ляга, цариця Лягище
Собірай свое військо горюцьке й гадюцьке,
Собірай й спиняй зуби, губи і уста
От звірьяного лицця
От білої кости, от червоної крови
Раба Божого (менна).
(А коли скотина, то по масті) [2].

С. Горпшковка.

4. Од червів.

Говори Оче наш, Господи помилуй (тричі).

Господь поміч й з рукою
Іхав св. Юрій на білому коні через ліс;
За ним бігло три пси:
Перший—чо́рний, другий—чирвоний
Третій—білий.
Чорний кров облизав, червоний...
А білий черви вилизав—на язик зібрав—
Черви тут, забери із десяти десять,
З девяти девять, з восьми вісім,
З сими сім и т. д. із їдного.

Ни личи ни їедного й сплюнуть тричі на віглі (одвернувшись).

С. Горпшковка.

---

[1]) Вар. см. тамъ же стр. 122.

[2]) Тоже 122.

В) Противъ неблагопріятныхъ случаевъ.

1. Од напасти[1]).

Треба взять на кладовищі землі, на могилі мертвого, которого мення (имя) звісно і беручі землю казать:

„Здоров був (мення мерця)!"

—Здоров.— „Лежиш?"

—Лежу.— „Не встанеш?"

—Не встану.— „Не глянеш?"

—Не гляну.— „Не заговориш?"

—Не заговорю.

Потім змішать землю з маком—скакуном (падолішнїим, выросшимъ изъ упавшихъ семянъ въ прошлое лѣто) і обсипать глупої ночі, або (это крайнемъ случаѣ) як зовсім темно стане, тих людей і тії місця, звідкіля йде напасть. Обсипаючи, треба казать:

Як сей скакун скаче,

Щоб я так поперед миру (людей) скакав.

Після цього йти під бузину, або під буз, глупої ночі й проказать три-девять, або хоч девять раз таке:

„Здоров був, бузю!"

—Здоров (мення спасенника) друзю!—

„Що тобі, бузю було,

Як ти вбив свого батька,

Матір, сестру й брата?"

—Трецця та мнецця,

Та й так минецця[2]).

За кожним разом щепнуть гилечку й сховать в кешеню або за пазуху.

Гадяч. у.

2. Од опухоли цицiок у корови, як ластівка підлетить.

Набрать по трошку води з трїох колодязів, полить дійницю й поставить, щоб переночувала. Потім взять святої пшениці, що святили на *Стрічння*, маку, що святили з паскою, хорувимского ладану й смирни, взять головешку з осикового клечення, котре на *Зелену неділю* ставиться в глухім кутку на воротіх; роздуть угілля, кинуть на їх ладану і смирни й підкурювать корову, маком і пшеницею обсипать її, з дійниці дать води напиться, а чого не доцье, то вилить на голову і пошиптать од уроків.

Гадяч. у.

---

[1]) Варіан. см. тамъ же стр. 85: *„Приговоръ до маку".*

[2]) Варіан. см. тамъ же стр. 95, д.

ОТДѢЛЪ II.

Примовлянья, или наговоры, какъ предупредительныя мѣры для привлеченія благопріятныхъ и устраненія неблагопріятныхъ случаевъ въ жизни (въ общемъ значеніи слова) человѣка.

1. Щоб любили.

Взять трави золототисячнику (плаксупу: таке мення од того, що як хто подивицця, то аж плакать хочецця) настоять і вмивацця. Де рвуть траву, там оставляють кусочок хліба й соли. Рвучи кажуть:

Божа мати ходила,
Се зілля родила,
І я се зілля рвала,
Божа матір на поміч давала [1]).

Зілля росте на трясині. Таке місце в Полтавскій губернін, Гадяцкого уїзду, за селом—Красною Лукою, коло лісу Трипольского.

Гадяч. у.

2. Казать, як коней напувать.

Ти Рожество Христово, у (названіе дня) було,
Ти, водо—Уляно, у пиділю була,
Пий, коню, пий воду тую, що я потребляю
У піст, що к воді говію,
І у страстну пьятницю
І на *Сікновеніе.*

Проказать нищечком тричі, втерти полою коня, та й напувать: хоть який гарячий буде—нічого, обійдецця благополушно.

Гадяд. у.

3. До колодязя, як коров напувать.

Добривичір тобі, кирнице,
І тобі, водо гордана (їордана)
Ти від Бога создана
А на мення Титяна;
Очищаеш (ти) луги, береги,
Камінпя, кремінпя,
Очисть мою рожденну,
Благословенну сасу
От лихих ворогів;
Щоби вони ни ворогували,
Щоби в неї користи не відбірали,
Ни ширстини, ни крові,
Ни кости, ни мняса ни сушили.
Пробували б собі в Богу,
В Дніпрі, в Дністрі
І в морі, і в джерлах
І во всяких річках разних,
Щоб прибула в моїсї
Порожденної благословенної саси користь
І наповнилося в вимні молоко,
А в гладущиках сир і масло.

С. Жерденовка.

---

[1]) Вар. см. тамъ же стр. 85.

4. Як зілля для коров копають, кажуть:

Святий Аврам все поле горав,
А Сус Христос сіяв;
Матір Божа копала
І порожденним, благословенним сасам
На поміч давала
Поки ніж сажаю,
Поти смитану збіраю,
А сир—до дна,
А сироватки нима;
Ни зілля копаю
А Матір Божої ванну копаю:
На солодке молоко,
На товстий сир
І на густу смитану.

С. Жерденовка.

Отдѣльный оттискъ изъ „Трудовъ" 3-го Археологическаго Съѣзда.
Печатано по распоряженію Редакціоннаго Комитета по изданію трудовъ третьяго Археологическаго Съѣзда.
Предсѣдатель Редакціоннаго Комитета *В. Модестовъ.*

Кіевъ, 1876 года, въ университетской типографіи.

ОПЕЧАТКИ.

			Напечатано:	Должно быть:
Стран. 9,	стр. снизу	12	9-и ... жінок	7-и ... жінок
— 12,	— сверху	14	(VI, 1)	(Отд. I, A, 6, а)
— 12,	— —	16	*глухої*	*глупої*
— 12,	— —	23	(см. привороженіе)	(см. Отд. II, 1)
— 14,	— —	3	*привороженіе*	*привороженіе* (см. Отд. II, 1)


2007053134